

ԱՆԳԻՏԱԿՑԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՆՈՒՆ ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ. ԱՐՇԻԼ ԳՈՐԿԻ

*«Ես խելագար չեմ, իմ դժբախտությունն այն է, որ ոգիս
մարմնիցս անջատ ապրում է իմ Հայրենիքում...»
Արշիլ Գորկի*

Սույն հոդվածում խոսվում է հայոց ցեղասպանությունը վերապրած՝ հայ մեծ նկարիչ Արշիլ Գորկու ապրած տրավմայի և դրա հնարավոր ազդեցությունների մասին: Նշվում է Արշիլ Գորկու անգիտակցական պայքարի և որպես նկարիչ իր վրա կրած կոլեկտիվ անգիտակցականի արտահայտման՝ արխետիպերի մասին: Հետևություն է արվում, որ տրանսգեներացիոն տրավման, այս դեպքում եղեռնը, հնարավոր է դրսևորվի, որպես հայ ժողովրդի կոլեկտիվ արխետիպ:

Հանգուցային բառեր և արտահայտություններ՝ կոլեկտիվ անգիտակցական, արխետիպեր, տրանսգեներացիոն հիշողություններ և տրավմաներ, հոգեմարմնական հիվանդություն:

20-րդ դարի սկզբին՝ 1915-1923 թթ., իր գագաթնակետին հասավ դեռևս 1890-ական թվականներին Արդուլ Համիդի օրոք հայ ժողովրդի դեմ սկսված բնաջնջման և զանգվածային տեղահանման քաղաքականությունը: 1908 թվականին իշխանության գալով՝ երիտթուրքերը Արևմտյան Հայաստանում, Կիլիկիայում և Օսմանյան կայսության այլ բռնազավթած տարածքներում կոտորեցին ավելի քան մեկ ու կես միլիոն հայերի: 1915 թվականի արյունոտ ապրիլը Հայոց պատմության ամենաողբալի էջերից է [1, 2]:

Հայոց ցեղասպանության ականատեսներից է ամերիկահայ մեծ նկարիչ Արշիլ Գորկին՝ Ոստանիկ Ադոյանը: Նա իր քրոջ և մոր հետ մեծ դժվարությամբ

փրկվում է ջարդերից և գաղթում Արևելյան Հայաստան:

Ստեղծագործ մարդիկ միշտ էլ եղել են հոգեբանների ուշադրության կենտրոնում, քանի որ ստեղծագործական ողջ գործընթացը իր մեջ պարունակում է բազմաթիվ հոգեբանական գործընթացներ:

Հոգեվերլուծության հիմնադիր Զ. Ֆրեյդն առաջինն էր, որ ուսումնասիրեց ստեղծագործող անհատին և նրա ստեղծագործությունները հոգեբանության տեսանկյունից և այդքան խորությամբ: Նա գտնում էր, որ ինքը գտել է դեպի արվեստի տվյալ ստեղծագործություն տանող ուղին, որը գտնվում է ստեղծագործողի անհատական փորձի մեջ:

1909 թվականին Զ. Ֆրեյդը սկսեց ուսումնասիրել Լեոնարդո դա Վինչիի (1452-1519 թթ.) ստեղծագործական ուղին, կենսագրական տվյալերը: Հոգեվերլուծական ուսումնասիրություններ կատարելիս Ֆրեյդը խորանում է Լեոնարդո դա Վինչիի վաղ մանկական հիշողությունների մեջ: Նա ուսումնասիրում է Լ. դա Վինչիի հոգեսեռական զարգացման փուլերը և գտնում էր, որ նկարիչների հոգեսեռական զարգացումը այլ կերպ է ընթանում, տարբեր ինֆատիլ ավտոէրոգեն հատկանիշներով [3, 4]:

Կ. Գ. Յունգը այնքան էլ համամիտ չէր Ֆրեյդի սույն մեկնաբանության հետ, նա համարում էր, որ այս մեկնաբանությունը ճիշտ է՝ նկարիչը՝ որպես մարդ, բայց սխալ՝ մարդը՝ որպես նկա-

րիչ հարաբերության դեպքում: Յունգը համարում էր, որ նկարիչը համարվում է հենց իր ստեղծագործությունը. դա մի միասնություն է: Յուրաքանչյուր ստեղծագործ անհատ, ըստ Յունգի, համարվում է երկակիություն կամ սինթեզ երկու բացարձակապես հակառակ հատկություններով: Մի կողմից՝ մարդն է իր անհատականությամբ, մյուս կողմից՝ ստեղծագործական պրոցես: Նա սխալ էր համարում այն մոտեցումը, որ նկարիչը ունի միայն իր սեփական կամքը, քանի որ արվեստը թելադրում է իր կամքը: Նա, որպես մարդկային էակ, ունի իր սեփական ցանկությունները, սակայն նա, որպես նկարիչ (մարդ), ավելի բարձր իմաստ ունի՝ նա կոլեկտիվ անգիտակացականը արտահայտող, համայն մարդկության անգիտակցականը կերտող անհատ է: Ստեղծագործական գաղափարները իրենք են լողում դեպի նա և նա պետք է արարի: Ըստ Յունգի՝ կոլեկտիվ անգիտակցականի արխետիպերը դրսևորվում են նաև գեղարվեստական ստեղծագործությունների տեսքով, որոնք իրենց հերթին իրենցից ներկայացնում են, որոշակի սիմվոլներ [3]: Ստեղծագործական գաղափարները պարուրեցին նաև փոքրիկ հայ գաղթականին՝ Արշիլ Գորկուն:

Արշիլ Գորկու կյանքը իրենից ներկայացնում է առեղծված, որը հոգեվերլուծական տեսանկյունից դեռևս ուսումնասիրված չէ, նրա ստեղծագործությունները՝ նույնպես, սակայն այս հոգվածում մենք չենք քննարկելու նրա ստեղծագործությունները:

Արշիլ Գորկին (Ոստանիկ Ադոյանը) ծնվել է Վանի Խորգոմ գյուղում 1904 թվականին: Նա 3 տարեկանից սկսել է նկարել, սակայն չի խոսել և ինչպես հետագայում պատմել է մեծ քույր՝ Ագապին. «Նա նկարում էր անգամ քնի մեջ, գիշերը դուք կարող էիք տեսնել, թե ինչպես էր նա շարժում իր ձեռքերը» [5, 6]:

Մանկական հասակում չխոսելը կարող էր տարբեր պատճառներ ունենալ,

սակայն, ըստ մեր վերլուծությունների, հնարավոր է, որ դա միջսերնդային տրավմայի դրսևորման մի յուրովի դեպք լինի: Միջսերնդային տրավման կարող է տարբեր դրսևորումներ ունենալ:

Հասկանալու համար միջսերնդային տրավմայի և խոսել չկարողանալու, կամ օրգանիզմում որևէ ախտանիշ առաջացնելու միջև կապը և հստակ հիմնավորում կատարելու համար նախ և առաջ կքննարկենք՝ Վիլիի Բարալի նկարագրած դեպքը, որի մասին նա խոսում է իր «Երեխայի մարմինն իր ծնողների պատմության լեզուն է. Էվելինի կակազությունը» հոդվածում: Էվելինը քսաներեքամյա երիտասարդ կին էր, ով տառապում էր կակազությամբ: Նա 2 տարեկանից սկսել էր խոսել, իսկ երեքից՝ կակազել, և նա 5 տարի շարունակ նույն մոծավանջն էր տեսել: Երբ Վ. Բարալին հարցնում է, ըստ Էվելինի, որն էր նրա կակազության պատճառը, կինը պատասխանում է, որ հնարավոր է դա ծննդավայրը փոխելու արդյունք է, հիմնավորելով, որ դա իր առաջին հոգեկան խորը ցնցումն էր: Կատարված երկարատև հոգեվերլուծական աշխատանքից հետո, պարզ է դառնում, որ հիվանդության արմատները ձգվում են մինչև Էվելինի ծնողների մանկություն՝ տեղի ունեցած մի սպանություն, որը երկար տարիներ գաղտնի է պահվել: Այդ սպանությունը կատարել էր հորեղբայրը փոքր հասակում, և որի ականատեսը եղել էր Էվելինի հայրը: Բարալիի թերապևտիկ աշխատանքից հետո, Էվելինի մոտ վերանում է այդ արատը [7]: Այժմ փորձենք քննարկել Ա. Գորկու չխոսելու մեր կողմից քաշված վարկածը: Փորձենք Արշիլ Գորկու չխոսելու պատճառը փնտրել նրա ծնողների կենսագրական մանրամասների մեջ: Արշիլ Գորկու մայրը՝ Շուշանիկ տեր Մարտիրոսյանն էր, հայրը՝ Սեդրակ Ադոյանը: Դեռևս 1896 թվականին նրանք ամուսնացած են եղել, սակայն տարբեր մարդկանց հետ: Ե՛վ հայրը և՛ մայրը առաջին

ամուսնությունից երկու երեխա են ունեցել: Շուշանիկի ամուսնուն և Սեդրակի կնոջը սպանում են Աբդուլ Համիդ 2-ի ժամանակաշրջանում կատարված ջարդերի ժամանակ: Արշիլ Գորկին երկուսի դեպքում էլ 2-րդ ամուսնության զավակն էր [5, 6, 2]:

Ըստ մեր կարծիքի և համեմատություն անցկացնելով Էվելինի դեպքի հետ՝ փորձենք մեկնաբանել պատճառահետևանքային կապը: Ինչպես վերը նշեցինք, փոքրիկ Արշիլը ավելի շուտ սկսել է նկարել, քան խոսել. ո՞րն էր պատճառը: Նրա ծնողների հետ անարդար են վարվել, այդ անարդարությունը նրանք կրել են իրենց անգիտակցական մակարդակում, և այդ իմֆորմացիան, տեղ գտնելով կոլեկտիվ անգիտակցականի մեջ, փոխանցվել է Ա. Գորկուն՝ որպես արխետիպ, և արտահայտվել ստեղծագործելու ձևով: Իսկ համեմատելով Էվելինի հետ, կտեսնենք, որ եթե Էվելինի դեպքում կակազությունը չի վերանում այնքան ժամանակ, մինչև նա դիմում է հոգեբանին, ապա Ա. Գորկու դեպքում՝ անգիտակցականում տեղի ունեցող այդ ինտենսիվ գործընթացները որոշ չափով հանդարտվել են, քանի որ տեղի է ունեցել սուբլիմացիա, այսինքն՝ այդ գործընթացը դուրս է եկել գիտակցական մակարդակ: Եվ նա սկսել է խոսել:

Այս դեպքը միակը չէ Ա. Գորկու կյանքում, որ մանրամասն վերլուծության կարիք ունի: 1908 թվականին հայրը, խուսափելով թուրքական ոստիկանության հետապնդումից, մեկնում է Ամերիկա՝ կնոջն ու չորս երեխաներին միայնակ թողնելով [5, 6]: 1915 թվականին Արևմտյան Հայաստանում սկսվում են ջարդերը Արշիլ Գորկին քույրերի և մոր հետ փախչում է Արևելյան Հայաստան: Մայրը տան բակում թաղում է իրենց ունեցվածքը՝ մտածելով, որ հետ կդառնան [5, 6]:

Եթե շարունակենք մեր ներկայացված վարկածը՝ մեկնաբանելու համար հետազայում նրա անցած ուղին,

ապա կարծում եմ, որ մոր կերպարը և հայրենիքի կերպարը նրա մեջ արտացոլվում են նույն դիմագծերով, որպես հզոր արխետիպ. արդյո՞ք ողջ հայ ժողովուրդը չէր, որ պիտի խոսեր Արշիլ Գորկու նկարների լեզվով: Դա արդյո՞ք Գորկին էր ստեղծում նկարները, թե՞ իր նկարներն էին, որ կերտում էին նրան, ավելի շուտ՝ դա հայն էր, որ կերտում էր նկարները՝ իր մեջ ներառելով բոլոր հնարավոր նախատիպերը, որոնք փոխանցվում էին սերնդեսերունդ: Ինչպես արդեն խոսել էինք Յունգի կոլեկտիվ անգիտակցականի տեսության մասին, նա իր «Նկարիչը և հոգեվերլուծությունը» գրքում հենց նույն մեկնաբանությունն է տալիս, երբ գրում է Գյոթեի «Փաուստ» ստեղծագործության հոգեբանական վերլուծության մասին [3]: Արշիլ Գորկին տարիներ շարունակ (1926–1938 թթ.) փորձում էր կերտել մոր և իր լուսանկարի հիման վրա գեղանկարչական աշխատանքը, սակայն նա նկարում կիսատ է թողնում մոր ձեռքերը: Մենք կարծում ենք, որ նա մոր կերպարի մեջ մարմնավորում էր ողջ հայ ազգին:

1919 թվականին իր ձեռքերին սովամահ է լինում մայրը: Այս դեպքերից հետո գնում է ԱՄՆ: 1925 թվականից վերցնում է Արշիլ Գորկի կեղծանունը: Գորկի ազգանունը վերցնում է ռուս մեծ գրող Մաքսիմ Գորկուց, իսկ անունը Արշակ անվան ձևափոխված տարբերակն է [5, 6, 10]: Հասկանալու համար Ա. Գորկու կյանքի այսքան տարաբնույթ դեպքերի ազդեցությունները նրա հոգեկան գործընթացների վրա՝ հարկավոր է կատարել նրա կյանքի յուրաքանչյուր դրվագի համակողմանի ուսումնասիրություն: Հաջորդ վարկածը, որ ցանկանում ենք առաջարկել, մենք կապում ենք նրա անվան փոփոխության հետ: Նա ստիպված էր թաքցնել իր ինքնությունը, ազգը՝ փոխելով իր անունը. պետք է հաշվի առնել նաև նրա ապրած ժամանակաշրջանը [2, 5, 6]: Կարծում եմ՝ հնարավոր չէ, որ անձը թաքցնի իր դառը

ճակատագիրը, իր ով լինելը, և դա չազդի իր հոգեկան գործընթացների վրա: Կլոդին Վեգի կարծիքով՝ պահպանված գաղտնիքը, կապված՝ մահվան հետ, այնպիսի մեծ ազդեցություն է ունենում, որ խանգարում է հոգեկանի նորմալ գործնաթացին: Ավելի լավ է իմանալ ճշմարտությունը՝ անգամ դառն, ամոթալի և ցավալի, քան թաքցնել այն, քանի որ այն, ինչ որ թաքցնում է մեկը, մյուսները գգում են կամ գուշակում: Եվ այդ չափած գաղտնիքը դառնում է ավելի լուրջ տրավմա: Գաղտնիքները միշտ խնդիրներ են առաջացնում [8]:

Ֆրեյդը կարծում էր, որ անվան ընտրությունը շատ կարևոր է: Անունը կարող է մարդուն վերածել ուրվականի, քանի որ անվան հետ տեղի է ունենում ճակատագրի նույնականացում [8]:

Վերցնելով ինչ-որ մեկի անունը՝ մարդը ինքնստիճյան նույնականանում է նրա հետ՝ իր վրա կրելով նաև նրա ճակատագիրը:

Համաձայն մեր հետևյալ եզրահանգման, որ Արշիլ Գորկին, վերցնելով Մաքսիմ Գորկու ազգանունը նույնականացրել, կողավորել է իր ճակատագիրը: Ուսումնասիրելով նրանց կենսագրությունները և համեմատելով դրանք՝ տեսնում ենք, որ նրանց ճակատագրերում կան շատ նման իրադարձություններ՝ և՛ Արշիլ Գորկին, և՛ Մաքսիմ Գորկին վաղ տարիքում որբացել են, երկուսն էլ ունեցել են շատ դժվար ճակատագիր, երկուսն էլ ոչ իրենց կամքով հեռացել են երկրից, և երկուսի մահն էլ առեղծվածային է [10, 5, 6]:

1941թ-ին Արշիլ Գորկին ամուսնանում է Ազնես Մագրուդերի հետ, 1943թ-ին ծնվում է դուստրը՝ Մարոն, իսկ 1945թ-ին ծնվում է երկրորդ աղջիկը՝ Նատաշան: Այս ուրախալի դեպքերին հաջորդում են ցավալի դեպքեր:

1946թ-ին Շերմանի արվեստանոցի հրկիզման պատճառով ոչնչանում են մեծ քանակությամբ Գորկու նկարներն ու գծանկարները: Նույն թվականին նրա

մոտ հայտնաբերվում է քաղցկեղ և նա վիրահատվում է [5, 6]:

Ըստ Լուիզա Հեյի, ով կազմել է հոգեախտաբանական հիվանդությունների ցանկը և մեկնաբանել դրանք՝ քաղցկեղը առաջանում է այն դեպքում, երբ տվյալ մարդը բավականին երկար ժամանակ իր մեջ է կրում վիրավորանքը, խորը վերքերը, այն հոգեկան ցավերը, որը երկար ժամանակ թաքցրել է, այդ ցավն է, որ հոշոտում է մարդուն հենց ներսից [9]:

1947թ-ին մահանում է հայրը՝ Մեդրակ Ադոյանը: 1948թ-ի հունիսի 25-ին ավտովթարի հետևանքով վնասվում է Գորկու պարանոցը, և անդամալույծ է դառնում:

1948թ-ի հուլիսին նրանից հեռանում է կինը երկու երեխաների հետ: 1948թ-ի հուլիսի 21-ին 44 տարեկան հասակում Արշիլ Գորկին ինքնասպանություն է գործում՝ կախվելով, մահվանից առաջ ձախ ձեռքով կտավակալի վրա կնքելով իր վերջին խոսքերը՝ մնաք բարով սիրելիներս [5, 6]:

Ինչպես արդեն տեսանք Արշիլ Գորկին ունեցել է շատ դժվար ճակատագիր: Կարծում ենք, որ նա, անդադար փնտրելով իր կորսված հայրենիքը, նա ինքը կերտել է իր հայրենիքը իր մեջ և իր նկարներում: Այս դեպքում նա ինքն է վերածվել մի ողջ ազգի արխետիպի: Մենք գտնում ենք, որ իր կյանքի վերջին տարիները նա անգիտակցորեն նույնականացրել է հայրենիքի ճակատագրին՝ այն ժամանակաշրջանի հետ, երբ տեղի է ունեցել հայոց ցեղասպանությունը: Մենք գտնում ենք, որ արվեստանոցի հրդեհը այրում է ոչ միայն տվյալ ստեղծագործությունները, այլ նաև իր իսկ նկարներում կերտած հայրենիքը: Եվ նա սկսում է իր հայրենիքը փնտրել իր մեջ և անգիտակցորեն նույնականանում հայրենիքի ճակատագրի հետ:

Սկսենք վերլուծությունը՝ նրա մոտ հայտնաբերված քաղցկեղը այն գաղտնի ահագանգն էր, որ հայերի դեմ դավ է նյութվում: Հոր մահը կարող ենք հա-

մենատել հետևյալ կերպ՝ հայ ժողովուրդը իր հույսը միշտ կապել է հեռվում գտնվող ազգերի հետ (կարող ենք հիշել հայ մտավորականության բազմաթիվ գործուղումները ու կնքված պայմանագրերը), որը ժողովրդի կոլեկտիվ անգիտակցականում ընդհանրաճանաչված է պաշտպանող հոր կերպարում, ով սակայն վաղուց հեռացել էր, իսկ այժմ մահացավ (սկզբում հայ ազգը հավատում էր, իսկ հետո հույսը մարեց): Ավտոթաքի հետևանքով Արշիլը վնասում է պարանոցը, և անդամալույծ է դառնում, ցեղասպանության ժամանակ, բոլորիս քաջ հայտնի է, որ նախ և առաջ անդամահատեցին ձեռքը, այսինքն՝ ջարդը սկսվեց նախ տղամարդկանցից: Նրանց բանակի պատրվակով հավաքեցին և կոտորեցին, այսինքն՝ անշարժացավ ձեռքը, այնուհետև վնասվեց վիզը, այսինքն՝ անշարժացավ գլուխը, ցեղասպանության ժամանակ հենց ապրիլին հավաքեցին հայ մտավորականներին և կոտորեցին, այսինքն՝ կոտորեցին գլուխը: Իսկ հետո կինը, երեխաների հետ հեռացավ, այսինքն՝ գաղթեցին ողջ մնացած հայերը՝ Արևմտյան Հայաստանը հայաթափվեց: Իսկ վերջում ինքնասպան եղավ՝ կախվելով, այսինքն՝ անշնչացավ, իսկ դատարկված հայրենիքը նույնպես անշնչացել էր, քանի որ երկրի էթնիկ բնակչությունը արդեն չկար:

Այսպիսով՝ մենք փորձեցինք բոլոր հնարավոր վարկածները առաջ քաշել՝

հասկանալու համար ցեղասպանությունը վերապրած անձի հոգեկան գործընթացները: Ուսումնասիրեցինք նաև այն ինտերգեներացիոն և տրանսգեներացիոն կապերը, որոնք կարող էին ինչ-որ կերպ ազդել նրա հետագա կյանքի և ապրելակերպի վրա: Չնայած այն հանգամանքին, որ յուրաքանչյուր անհատի դեպքում ցեղասպանությունը կարող է յուրովի անդրադառնալ, մենք փորձեցինք Արշիլ Գորկու հոգեբանական նկարագրությունը կազմելով՝ հնարավորինս հասկանալ ցեղասպանության մյուս ականատեսների հոգեբանությունը, նրանց տարած տրավման և հետագայում առաջացող վատ հետևանքները: Պետք է հաշվի առնենք, որ դեռևս չկան բավականաչափ ուսումնասիրություններ՝ եզրահանգումներ կատարելու ցեղասպանության ականատեսների և նրանց հետագա սերունդների վրա ունեցած ազդեցությունների շուրջ: Ճիշտ է՝ կան ուսումնասիրություններ այլ ցեղասպանությունների ազդեցությունների մասին, բայց պետք է հաշվի առնել, որ յուրաքանչյուր էթնիկական համակարգում յուրաքանչյուր ազգի մոտ կարող է նույն իրավիճակը տարբեր հետևանքներ ունենալ և տարբեր հոգեբանական գործընթացների պատճառ դառնալ:

Հոդվածի ներկայացման տարեթիվը՝ 15. 03. 2015

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. http://www.genocide-museum.am/arm/armenian_genocide.php
2. http://www.armeniansgenocide.am/am/Encyclopedia_Of_armenian_genocide_Abdul_Hamid_II
3. К. Юнг, Э. Нойманн -Психоанализ и искусство, М. : Рефл-бук, Ваклер 126 с.
4. Фрейд Зигмунд, Леонардо да Винчи. Воспоминание детства М. : Олимп; ООО «Издательство АСТ-ЛТД» 1998 16 с.
5. Nouritza Matossian. Black Angel: The Life of Arshile Gorky. Overlook Press. 2000. 576pp.
6. http://arshilegorkyfoundation.org/gorkys-life/chronology#_edn3
7. Վիլիի Բարալի- Երեխայի մարմինն իր ծնողների պատմության լեզուն է. Էվելինի կակազությունը
8. Шүтценбергер А. -Синдром предков— М. : Изд-во Института Психотерапии, 2001. — 240 с.
9. <http://www.docme.ru/doc/227422/psihosomatika-zabolevanij-tablica-luizy-hej>
10. <http://www.c-cafe.ru/days/bio/6/058.php>

БОРЬБА ЗА СПРАВЕДЛИВОСТЬ: АРШИЛ ГОРКИ

МАРИАМ ЕРГНЯН

*Национальная Академия наук РА,
Международный научно-образовательный центр,
магистрант кафедры социальной психологии*

Никто не забыт, ничто не забыто.

Все поколения навсегда запомнят геноцид, который произошел в начале прошлого века. Если не восторжествует правосудие, последствия геноцида останутся в бессознательной памяти человечества. Один из выживших в этой резне выдающийся художник современности – Аршил Горки, кто привнес боль геноцида в свою судьбу.

Дата представления статьи: 15.03.2015

THE UNCONSCIOUS STRUGGLE FOR JUSTICE. ARSHILE GORKY

MARIAM HERGNYAN

*International Scientific-Educational Center of the National Academy of Sciences
of the Republic of Armenia
Master Student at the Department of Social Psychology*

No one is forgotten, nothing is forgotten.

All the generations will always remember the genocide committed at the beginning of the last century. Unless justice is done the consequences of genocide will remain in the unconscious memory of mankind. One of the survivors of that massacre is the Armenian outstanding artist Arshile Gorky who suffered the fate of the devastating genocide.

Article submission date: 15.03.2015